

CX. — Λύσεις τῶν εἰς τοῦναντίον λόγων.

Οἱ δὲ εἰς τοῦναντίον λόγοι βραδίως λύονται· οὐ γὰρ ἀναγκαζόμεθα λέγειν, ὡς ἐν τῷ νῷ τῆς χωριστῆς οὐσίας πλάνη τις | γέγονε, κρινάσης f. 118^v εἶναι τι ἀγαθὸν τὸ μὴ ὄν ἀγαθόν, ἀλλὰ μὴ θεωρούσης τὸ ὑψηλότερον ἀγαθόν, πρὸς δὲ τὸ ἴδιον ἀγαθὸν ἀναφέρειν ἐχρήν, τοῦ δὲ μὴ θεωρεῖν εἰς ἐκεῖνο αἷτιον γέγονεν ἢ βούλησις, εἰς τὸ ἴδιον ἀγαθὸν ἐπιτεταμένως ἐπιστραφεῖσα. Ἐξεστι γὰρ τῇ θελήσει οὕτως ἐπιστραφῆναι, οὔτε χεῖρω διὰ τοῦτο τῶν σωματικῶν οὐσιῶν αἰ κεχωρισμένοι, ὧν δὴ σωματικῶν ἢ στέρησις καὶ τὸ ἀμαρτάνειν ἄπεστιν· ἐκεῖναι γὰρ ἄγονται μόνον, ἀλλ' οὐκ ἄγουσιν ἑαυτάς, οὐδὲ τῶν οἰκείων ἀρχουσιν ἐνεργειῶν· ἔθεν οὐδὲ δύνανται τοῦ 10 κανόνος ἐξελθεῖν τοῦ πρώτως ποιούντος τε καὶ κινούντος. Αἱ δὲ νοεραὶ οὐσίαι οὐκ ἄγονται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄγουσιν ἑαυτάς ἐπὶ τὰς ἰδίας ἐνεργείας, καὶ τοῦτο τῆς αὐτῶν ἐστὶ τελειότητος, ἣτις οὐ κωλύει τὸ ἀμαρτάνειν, ὅποτεν ἑαυταῖς βουληθῶσι προσέχειν, τῆς τοῦ πρώτως ποιούντος τάξεως ἀμελήσασαι.

15

CXI. — Ὅτι εἰδικῶς πως τὰ λογικὰ τῇ θεῖα ὑπόκεινται προνοίᾳ.

Ἐπερέχουσι γὰρ τῶν ἄλλων κτισμάτων τῇ τε τῆς φύσεως τελειότητι· μόνα γὰρ τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν ἐλευθέρως ἀρχεῖ, ἑαυτὰ ἄγοντα ἐπὶ τὸ πρακτέον, τῶν ἄλλων ἀγομένων ἐπὶ τὰ οἰκεία ἔργα μᾶλλον ἢ ἀγόντων· 20 καὶ τῇ τοῦ τέλους ἀξίᾳ· μόνα γὰρ τοῦ ἐσχάτου τέλους πάντων τῇ ἑαυτῶν ἐνεργείᾳ ἄπτονται, γινώσκοντα καὶ ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν δηλαδή, τῶν ἄλλων ἐφικνουμένων τοῦ ἐσχάτου τέλους κατὰ τινὰ μόνον μετοχὴν ὁμοιότητος. Πᾶσα δὲ ἔργων διαφορὰ τῷ τέλει καὶ τοῖς ὑποκειμένοις τῷ ἔργῳ ποικίλλεται, ὡσπερ ὁ λόγος τοῦ διὰ τῆς τέχνης ἐνεργεῖν διάφορός ἐστι κατὰ 25 τὴν τοῦ τέλους καὶ τῆς ὕλης διαφορὰν· ἄλλως γὰρ ὁ ἰατρός πρὸς τὸ τὴν νόσον ἀπώσασθαι καὶ τὴν ὑγίειαν βεβαιῶσαι ἐν τοῖς διαφόρως κεκραμένοις σώμασιν· καὶ ὁ τῆς πόλεως ἀρχὼν ἄλλως διατίθησι πρὸς τὸ ἐτοιμοῦς εἶναι εἰς μάχην τοὺς στρατιώτας, καὶ τοὺς τεχνίτας ἐτέρως, ὡστε περὶ τὰ ἑαυτῶν ἔργα καλῶς ἔχειν. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῆς τάξεως λόγος, 30 καθ' ὃν τῇ θεῖᾳ προνοίᾳ τὰ λογικὰ ὑπόκεινται κτίσματα, ἄλλος ἐστὶ, καὶ ἕτερος καθ' ὃν τὰ ἄλλα τάττονται κτίσματα.

CXII. — Ὅτι τὰ λογικὰ ὑπὸ Θεοῦ διοικουῦνται, τὰ δὲ ἄλλα, τῇ πρὸς αὐτὰ τάξει.

35

Τὸ μὲν γὰρ ὑφ' ἑτέρου μόνον ἀγόμενον ὄργάνου λόγον ἔχει· τὸ δὲ καθ' αὐτὸ ποιῶν λόγον ἔχει πρώτως ποιούντος· τὸ δ' ὄργανον οὐ ζητεῖται δι' ἑαυτό, ἀλλ' ἰν' αὐτῷ χρῆται τὸ πρώτως ποιῶν· καὶ διὰ τοῦτο τὴν περὶ τὰ ὄργανα τῆς | ἐνεργείας ἀκρίβειαν πᾶσαν πρὸς τὸ πρώτως ποιῶν ἀνα- f. 114 φέρεσθαι καθάπερ εἰς τέλος ἀνάγκη· τὸ δὲ περὶ τὸ πρώτως ποιῶν ἢ 40

18*

παρ' αὐτοῦ, ἢ παρ' ἄλλου γινόμενον, καθό ἐστι πρώτως ποιούν, δι' αὐτό ἐστι. Διεξάγονται ἄρα τὰ λογικὰ κτίσματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἂν δι' ἑαυτὰ δεδημιουργημένα, τὰ δὲ ἄλλα ὡς ἂν πρὸς τὰ λογικὰ τεταγμένα.

Ἔτι, ἐν πάσῃ ἀρχῇ, τῶν μὲν ἐλευθέρων δι' ἑαυτούς ἐστι πρόνοια, τῶν δὲ δούλων, εἰς χρήσιν τῶν ἐλευθέρων· μόνη δὲ ἡ νοερά κτίσις ἐλευθέρα ἐστίν, τῆς ἰδίας ἐνεργείας τὴν ἐξουσίαν ἔχουσα.

Ἔτι, τὰ ἀρχοειδῆ μέρη δι' ἑαυτὰ ζητοῦνται πρὸς τὴν τοῦ ὄλου συμπλήρωσιν, τὰ δ' ἄλλα πρὸς συντήρησιν ἢ βελτίωσιν ἐκείνων· ἀρχοειδέστεραι δὲ αἱ νοεραὶ φύσεις ὡς μᾶλλον ὁμοιότεραι τῷ Θεῷ. Μάλιστα ἄρα αὐτῶν ἡ θεία κήδεταί πρόνοια, τῶν δ' ἄλλων οὐσιῶν, δι' αὐτάς.

Ἔτι, ἐκάστη νοερά οὐσία πάντα ἐστὶ τρόπον τινά, ὡς ὄλου τοῦ ὄντος περιληπτικὴ τῷ νῷ· αἱ δὲ ἄλλαι οὐσὶαι μερικὴν τινα μετοχὴν τοῦ ὄντος ἔχουσι· ἐστὶ δὲ τὸ μέρος διὰ τὸ ὄλον. Οὐκοῦν καὶ ἡ πρόνοια τῶν ἄλλων οὐσιῶν διὰ τὰς νοεράς.

Ἔτι, αἱ νοεραὶ οὐσὶαι, ἀφθαρτοὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ ἀεὶ οὐσαι, μεταβληταὶ δὲ κατὰ τὴν βούλησιν μόνον· τὰ δὲ ἐν τοῖς οὐσιν ἀεὶ ὄντα, βουλευτὰ τῷ Θεῷ καθ' αὐτὰ εἰσιν· δι' αὐτὰ δέ, τὰ μὴ ἀεὶ ὄντα, ὥστε αἱ νοεραὶ οὐσὶαι δι' ἑαυτάς ὑπὸ Θεοῦ διοικοῦνται, τὰ δ' ἄλλα διὰ ταύτας. Εἰ δὲ πάντα τὰ τοῦ παντός μέρη πρὸς τὴν τελειότητα τοῦ ὄλου ἐλέγετο συντετάχθαι, οὐκ ἔστιν ἐναντίον τῷ λόγῳ· τῷ γὰρ διὰ τὴν καρδίαν εἶναι τὸν πνεύμονα οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ τοῦτον εἶναι διὰ τὸ ζῆλον. Οὕτως, εἰ μὴ ἦσαν ἄπερ ἢ τῆς νοεράς φύσεως τελειότης ζητεῖ, οὐκ ἂν ἦν τὸ πᾶν συμπεπληρωμένον. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ τὰ ἄτομα τῶν ἰδίων εἰδῶν ἕνεκα εἶναι εἰρήσθαι, προσίσταται· τῷ γὰρ πρὸς τὰ οἰκεία εἶδη τετάχθαι καὶ τὴν πρὸς τὴν νοεράν φύσιν ἔχουσι τάξιν· οὐδὲν γὰρ τῶν φθαρτῶν ὄλω τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει δουλεύειν ἠδύνατ' ἂν, εἰ μὴ καθ' ὄλον τὸ ἑαυτοῦ εἶδος. Ἡ τάξις οὖν ἢ τὰ φθαρτὰ πρὸς τὸν ἀνθρώπον τέτακται, ἐπιζητεῖ καὶ τὰ ἄτομα πρὸς τὸ εἶδος τετάχθαι.

Ἄλλ' οὐδὲ τὸ τὰ ἄτομα τῶν ἰδίων εἰδῶν ἕνεκα εἶναι εἰρήσθαι, προσίσταται· τῷ γὰρ πρὸς τὰ οἰκεία εἶδη τετάχθαι καὶ τὴν πρὸς τὴν νοεράν φύσιν ἔχουσι τάξιν· οὐδὲν γὰρ τῶν φθαρτῶν ὄλω τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει δουλεύειν ἠδύνατ' ἂν, εἰ μὴ καθ' ὄλον τὸ ἑαυτοῦ εἶδος. Ἡ τάξις οὖν ἢ τὰ φθαρτὰ πρὸς τὸν ἀνθρώπον τέτακται, ἐπιζητεῖ καὶ τὰ ἄτομα πρὸς τὸ εἶδος τετάχθαι.

f. 114^v πρόνοιας, οὐ νοοῦμεν ὡς τούτων περαιτέρω | μὴ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφερομένων, καὶ τὴν τελειότητα τοῦ παντός, ἀλλ' ὡς ὧν μὲν αὐταὶ λαγχάνουσιν ἐκ τῆς θείας πρόνοιας, δι' αὐτάς διδομένων, τῶν δὲ τοῖς ἄλλοις παρεχομένων ἐκ τῆς θείας τάξεως, εἰς τὴν ἐκείνων χρήσιν χωρούντων.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν Δευτερονομίῳ· „Μὴ ἴδοις τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα, καὶ ἀπάτη ἀπατηθεὶς, προσκυνήσῃς αὐτά, ἄπερ ἔκτισε Κύριος ὁ Θεός σου εἰς διακονίαν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἃ εἰσιν ὑπὸ τὸν οὐρανόν“· καὶ ἐν Ψαλμοῖς· „Πάντα ὑπέταξεν ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ“, καὶ τὰ ἕξης. Διὰ τούτου καὶ ἡ αἵρεσις ἀποσκορακίζεται τῶν

τιθέντων ἀμαρτίαν τὸ σφάττειν τὰ ἄλογα, ἃ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπὸ τῆς προνοίας τέτακται χρήσιν, ὡς εἴρηται πρὸς τὸν Νῶε ἐν τῇ Γενέσει· „Ὡς λάχανα χόρτου, δέδωκα ὑμῖν πᾶσαν σάρκα“. Εἰ δὲ ἐν τῇ Γραφῇ τινα εὐρίσκονται τὴν πρὸς τὰ ζῷα ὠμότητα εἰργόντα, ὡσπερ περὶ τῆς ὄρνιθος, ἣν οὐ δεῖ μετὰ τῶν νεοτιῶν ἀποσφάττειν, ἢ διὰ τὸ ἀπάγειν ὠμότητος τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν εἴρηται, ἵνα μὴ τις τὴν ἀπήνειαν περὶ τὰ ἄλογα γυμνασάμενος, ἀπὸ τούτων εἰς τοὺς ἀνθρώπους προίη, εἴρηται, ἢ ὅτι εἰς πρόσκαιρόν τινα βλάβην ἀποβαίνει ἢ τοῖς ζῷοις ἐπενηνεγμένη φθορά, ἢ αὐτοῦ τοῦ ἐπιφέροντος, ἢ ἐτέρου· ἢ διὰ τινα σημασίαν, ὡσπερ ὁ Ἀπόστολος ἐξηγεῖται τὸ περὶ τοῦ μὴ φιμοῦν στόμα βοῶς ἄλοοῦντος. 10

CXIII. — Ὅτι ἡ λογικὴ κτίσις ἄγεται ὑπὸ Θεοῦ εἰς τὰς ἑαυτῆς ἐνεργείας οὐ μόνον κατὰ τὴν πρὸς τὸ εἶδος τάξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸ ἄτομον.

Οὕτω γὰρ ἕκαστον εἰς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ὑπὸ Θεοῦ τάττεται, ὡς 15 καὶ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ ὑπόκειται· ἡ δὲ λογικὴ κτίσις τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκειται, ὡς ἂν δι' ἑαυτὴν κυβερνωμένη καὶ τῆς προνοίας τυγχάνουσα οὐ μόνον διὰ τὸ εἶδος, ὡς τὰ ἄλλα φθαρτά· τὸ γὰρ τοῦ εἶδους ἕνεκα μόνον κυβερνώμενον ἄτομον οὐ δι' ἑαυτὸ κυβερνᾶται. Τὰ λογικὰ ἄρα κτίσματα ὁδηγίαν ὑπὸ Θεοῦ πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἐνεργείας λαμβάνουσιν οὐ 20 διὰ τὸ εἶδος μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἄτομον.

Ἐπι, αἱ προσωπικαὶ τῆς λογικῆς κτίσεως ἐνεργεῖαι ἰδίως εἰσὶν ἐνεργεῖαι τῆς λογικῆς ψυχῆς· ἡ δὲ λογικὴ ψυχὴ οὐ κατὰ τὸ εἶδος μόνον ἐστὶ τῆς αἰδιότητος δεκτικὴ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἄτομον. Αἱ τῆς | λογικῆς ἄρα κτίσεως ἐνεργεῖαι ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἄγονται οὐ μόνον τῷ τῷ εἶδει 25 προσήκοντι λόγῳ, ἀλλὰ καὶ καθόσον προσώπων τινῶν εἰσὶν ἐνεργεῖαι.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἰδίως τῷ Θεῷ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀποδίδοσθαι κηδεμονίαν, εἰ καὶ πάντα κοινῇ τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται, ὡς ἐν Ψαλμοῖς· „Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ“· καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους· „Μὴ τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν μέλει“; ἃ δὴ 30 τούτου χάριν λέγονται, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν τῷ Θεῷ μέλει οὐ καθόσον μόνον τῷ εἶδει προσήκουσιν, ἀλλὰ καὶ καθὸ προσωπικαὶ εἰσὶν ἐνεργεῖαι.

CXIV. — Ὅτι θεόθεν τοῖς ἀνθρώποις δίδονται νόμοι. 35

Ὡς γὰρ αἱ τῶν ἀλόγων κτισμάτων ἐνεργεῖαι ἐκείνῳ τῷ λόγῳ ἄγονται, ὅς πρὸς τὸ εἶδος ἀνήκει, οὕτως αἱ τῶν ἀνθρώπων ἰθύνονται ὑπὸ Θεοῦ κατὰ τὸν λόγον, ὅς τῷ ἄτόμῳ προσήκει, ὡς εἴρηται. Ἄλλ' αἱ τῶν ἀλόγων

κτισμάτων ἐνέργειαι, αἱ πρὸς τὸ εἶδος ἀνήκουσιν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ τῷ εἶδει ἐπομένη φυσικῇ ῥοπῇ ἄγονται, ὥστ' ἔδει τι τοῖς ἀνθρώποις δοθῆναι πρὸς τὸ εἰς τὰς ἰδίας προσωπικὰς ἐνεργείας ἰθύνεσθαι· καὶ τοῦτο φαμέν νόμον.

8 Ἐτι, ὁ νόμος λόγος τίς ἐστι καὶ κανὼν τοῦ πράττειν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖνοις ἀρμόζει, οἱ τῶν ἰδίων ἔργων τοὺς λόγους γινώσκουσιν. Τοιαύτη δέ ἐστιν ἡ λογικὴ μόνη κτίσις.

Ἐτι, ἐκεῖνοις μόνοις ἀρμόττει δίδοσθαι νόμον, ἐφ' οἷς ἐστι ποιεῖν καὶ μὴ ποιεῖν, ὃ τῇ λογικῇ μόνῃ κτίσει συμβαίνει· καὶ διὰ ταῦτα ἀρμόδιον 10 ἦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις νόμον δοθῆναι.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερεμιά· „Δώσω νόμον μου εἰς καρδίας αὐτῶν“· καὶ ἐν τῷ Ὠσηέ· „Γράψω αὐτοῖς νόμον μου πολλαπλοῦν“.

15 CXV. — Ὅτι ὁ θεῖος νόμος κατὰ προηγούμενον λόγον εἰς τὸν Θεὸν τάττει τὸν ἄνθρωπον.

Φανερόν γάρ ὅτι πᾶς νομοθέτης διὰ τῶν νόμων εἰς τὸ ἑαυτοῦ τέλος τοὺς ἀνθρώπους πρώτως ἄγειν σκοπεῖ, ὡσπερ ὁ στρατηγὸς πρὸς τὴν νίκην, καὶ ὁ πολιτικὸς πρὸς εἰρήνην· ὃ δὲ τέλος σκοπεῖ ὁ Θεός, αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Ὁ θεῖος ἄρα νόμος πρώτως εἰς τὸν Θεὸν σκοπεῖ τάττειν τὸν ἄνθρωπον.

20 Ἐτι, τὸ ἀνθρώπινον τέλος τὸ τῷ Θεῷ προσκολλᾶσθαι ἐστίν, ἐν τούτῳ f. 115^v τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, ὡς ἐδείχθη, συνισταμένης. | Ἐστὶ δὲ ἐξαιρετόν ἐν τῷ θείῳ νόμῳ τὸ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τῷ Θεῷ προσκολλᾶσθαι.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν Δευτερονομίῳ· „Καὶ νῦν, Ἰσραήλ, τί Κύριος ὁ Θεός σου ζητεῖ ἀπὸ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ περι- 25 πατεῖν ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾶν αὐτόν, καὶ δουλεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου“.

CXVI. — Ὅτι τέλος τοῦ θείου νόμου, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ τοῦ θείου νόμου σκοπὸς πρὸς τοῦτό ἐστι προηγουμένως, 30 ὡσθ' ἐνωθῆναι Θεῷ, μάλιστα δὲ τῷ Θεῷ δι' ἀγάπης ἐνοῦται ὁ ἄνθρωπος, ἀνάγκη τὸν τοῦ θείου νόμου σκοπὸν πρὸς τὸ ἀγαπᾶν προηγουμένως τετάχθαι. Ὅτι δὲ δι' ἀγάπης μάλιστα τῷ Θεῷ ἐνοῦται ὁ ἄνθρωπος, φανερόν· δύο γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δι' ὧν δύναται ἐνωθῆναι Θεῷ, νοῦς καὶ βούλησις· διὰ γὰρ τῶν ὑποβεβηκυῶν δυνάμεων ἐνοῦται τοῖς ὑποκάτω 85 πράγμασιν, ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ νοῦ ἐνωσις τὸ τέλειον λαμβάνει διὰ τῆς κατὰ τὴν βούλησιν τελειότητος, ἐπεὶ διὰ τῆς θελήσεως ὁ ἄνθρωπος τρόπον τινὰ ἡρεμεῖ ἐν τῷ καταλαμβανομένῳ ὑπὸ τοῦ νοῦ, ἡ δὲ θέλησις προσέχει τινὶ δι' ἀγάπην ἢ φόβον, διαφόρως δέ· ὧ μὲν γὰρ διὰ φόβον προσέχει, δι' ἄλλο

προσέχει, ὥστε δηλαδή φυλάξασθαι τὸ κακόν, ὅπερ μὴ προσέχοντι ἐπανατείνε-
νεται· ὃ δὲ δι' ἀγάπην, δι' ἑαυτό· ὃ δὲ τὸ καθ' αὐτό, ἀρχικώτερον τοῦ
δι' ἄλλο. Ἡ δι' ἀγάπην τοίνυν ἔνωσις ἰσχυρότατός ἐστι τρόπος ἐνώσεως,
καὶ τοῦτ' ἐστὶ μάλιστα ὅπερ ὁ θεῖος νόμος σκοπεῖ.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον πρώτῃ καὶ μεγίστῃ τῶν 6
ἐντολῶν εἶναι τὸ „Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν θεόν σου“· καὶ ἐν τῇ πρὸς
Τιμόθεον πρώτῃ τὸ „Τέλος ἐντολῆς ἡ ἀγάπη“. Ἐντεῦθεν ἐστὶ καὶ τὸ
τὸν νέον νόμον ὡς τελειότερον νόμον ἀγάπης καλεῖσθαι, τὸν δὲ παλαιὸν
ὡς ἀτελέστατον, νόμον φόβου.

10

CXVII.

Τούτῳ δὲ ἔπεται τὸ καὶ τὴν τοῦ πλησίον ἀγάπην τὸν θεῖον νόμον
σκοπεῖν· ἀνάγκη γὰρ ἔνωσιν ἀγάπης ὑπάρχειν, οἷς ἐστὶν ἐν τέλος κοινόν.
Ἐν δὲ τῷ ἐσχάτῳ τῆς μακαριότητος τέλει πάντες οἱ ἄνθρωποι κοινωνοῦσι,
πρὸς ὃ θεόθεν ἀπάντες τάττονται. Ἀνάγκη τοίνυν τῇ παρ' ἀλλήλων ἀγάπῃ 15
τοὺς ἀνθρώπους ἀλλήλοις ἐνοῦσθαι.

Ἐτι, οἱ ἄνθρωποι φιλοῦνται ὑπὸ Θεοῦ, οἷς τὴν αὐτοῦ ἀπόλαυσιν προ-
ητοίμασεν. Εἰ τις οὖν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ἐραστής, ἀνάγκη τοῦτον καὶ τοῦ f. 116
πλησίον ὑπάρχειν, ὅς ἐστιν ἠνωμένος, ὡς φιλούμενος, τῷ Θεῷ.

Ἐτι, τὸν θεῖον νόμον ἐχρῆν τὸν τάττοντα εἰς τὸ προσῆκον τέλος τὴν 20
ἀμοιβαίαν ἐπιτάξαι ἀγάπην εἰς ἀλλήλους· τῇ φιλίᾳ γὰρ εὐφυέστατα ἂν
βοηθοῦντο ὑπ' ἀλλήλων πρὸς τὸ τυχεῖν τοῦ τέλους, φύσει ὄντες κοινωνι-
κοί· τῆς γὰρ εἰρήνης καὶ γαλήνης, ἧς δέονται πρὸς τὸ τοῖς θεοῖς σχολά-
ζουσιν, ὃ μάλιστα περὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ θεῖος βούλεται νόμος, οὐκ ἂν ἄλλως
ἀπολαύσαιεν εἰ μὴ τῇ ἀμοιβαίᾳ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ. 25

Ἐτι, εἰς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ νόμου ὁ θεῖος νόμος τοῖς ἀνθρώποις
προβάλλεται. Ἐστὶ δὲ φυσικὸν πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ ἀλλήλους φιλεῖν, οὗ
σημεῖα πολλὰ ἐν τοῖς σπουδαίοις τε καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοις φυσικῶ τινι
θεσμῶ πρὸς ἀλλήλους γινόμενα εἰς βοήθειαν ἐν τοῖς ἐπειγούσιν. Ἐντεῦθεν
ἐστὶ τὸ ἐν τῇ Ἰωάννου ἐπιστολῇ· „Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπὸ 30
Θεοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ“· καὶ ἐν
τῷ κατὰ Ματθαῖον· „Δευτέρα ἐντολή ἐστὶν· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου“.

CXVIII. — Ὅτι τῷ θείῳ νόμῳ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ὀρθὴν
πίστιν ἐνάγονται. 35

Ὡς γὰρ τοῦ σωματικῶς ἐρώντος ἡ ὄψις ἐστὶν ἀρχή, ἥτις διὰ τοῦ
σωματικοῦ ἐστὶν ὀφθαλμοῦ, οὕτω καὶ τῆς ἀσωμάτου ἀγαπῆς ἡ νοερὰ ὄψις
ἀρχή ἐστὶν ἐν τῷ ἀσωμάτῳ ἐραστῶ· τὴν θεωρίαν δὲ τοῦ ἀσωμάτου ἐκείνου

6 Matth. 22, 37

7 I Tim. 1, 5

30 I Ioh. 4, 21

32 Matth. 22, 39

ἐραστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός, ἀδύνατον παραγενέσθαι τῷ ἐν τῷ παρόντι εἰ μὴ διὰ πίστεως, ὅτι καὶ τὸν φυσικὸν ὑπερβαίνει λόγον, καὶ μάλιστα καθόσον ἐν τῇ τούτου ἀπολαύσει ἐστὶν ἡ ἡμετέρα μακαριότης· καὶ οὕτω φανερόν, ὅτι διὰ τοῦ θείου νόμου εἰς τὴν ὀρθὴν ἐναγόμεθα πίστιν.

5 Ἐτι, ὡσπερ ὁ θείος νόμος ὑποτάττει τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου τῷ Θεῷ διὰ τῆς ἀγάπης, οὕτω τὸν νοῦν διὰ πίστεως ἀληθοῦς· οὐδὲν γὰρ ψεῦδος παρά τῆς ἀληθείας προβάλλεται τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ δὲ Θεός ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· ὅθεν ὁ πιστεύων τι ψεῦδος οὐ πιστεύει τῷ Θεῷ, ὡσπερ ὁ τὸν Θεὸν σῶμα εἶναι πιστεύων, οὔτε ἐκ τοῦ Θεοῦ τὴν πίστιν ταύτην
10 λαμβάνει. Ἐκ τοῦ θείου ἅρα νόμου πρὸς τὴν ὀρθὴν πίστιν εἰκότως ἐναγόμεθα.

f. 116 v Ἐτι, ὡσπερ τὰ πάθη ὁ θείος νόμος κωλύει τὰ τῇ ἀρετῇ | τῇ ἠθικῇ ἀνθιστάμενα, οὕτως αὐτῷ προσήκει καὶ τὸ ψεῦδος ἐλαύνειν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ· ὡς γὰρ τὸ πάθος ἐν τοῖς ἠθικοῖς, ἡ ψευδοδοξία ἐν τοῖς νοητοῖς.

15 Ἐντεῦθεν τὰ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· „Χωρὶς πίστεως ἀδύνατον ἀρέσαι Θεῷ“· καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ πρὸ τῶν ἄλλων ἐντολῶν τοῦ νόμου τίθεται τό· „Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστίν“. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ λέγοντες ἀναιροῦνται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην σωτηρίαν μηδὲν διαφέρειν, μεθ' οἷας ἂν αὐτὸς τῷ Θεῷ δουλεύῃ πίστεως.

20 **CXIX.** — Ὅτι διὰ τινῶν αἰσθητῶν ὁ νοῦς ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὁδηγεῖται.

Ἐπεὶ δὲ συμπεφυκός ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων τὴν γνῶσιν λαμβάνειν, καὶ δυσχερέστατόν ἐστι διαβῆναι τὰ αἰσθητά, θεόθεν
25 προενόηται τῷ ἀνθρώπῳ τὸ καὶ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς τούτῳ τὴν τῶν θείων γίνεσθαι μνήμην, ὥστε διὰ τούτου τὸν τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸν μᾶλλον ἐπὶ τὰ θεία ἀνάγεσθαι, κἀκείνου οὔτινος ἡ διάνοια πρὸς τὸ τὰ θεία θεωρεῖν ἐν ἑαυτοῖς οὐκ ἰσχύει, καὶ διὰ τοῦτο αἱ αἰσθηταὶ θυσίαι κατέστησαν, ἃς προσάγειν ὀφείλει ὁ ἀνθρώπος τῷ Θεῷ οὐχ ὡς δεομένῳ, ἀλλ' ὡς αὐτὸς
30 παριστάνων ἑαυτὸν καὶ τὰ αὐτοῦ πάντα ὡς ἐσχάτῳ τέλει, καὶ δημιουργῷ, καὶ κυβερνήτῃ, καὶ κυρίῳ πάντων. Δέδονται δὲ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἁγιασμοὶ τινες μετὰ προφορᾶς αἰσθητῶν τινῶν λόγων, ἵνα δειχθῇ καὶ ἔξωθεν παρά τοῦ Θεοῦ, οὐ τὸ ὄνομα αἰσθητῶς προφέρεται, πρόοδος νοητῶν δώρων εἰς αὐτὸν γινομένη. Ἄσκοῦνται δὲ καὶ ἔργα τινά, οἷον εἰς τοῦδαφος ὑπο-
35 στρώσεις καὶ γονυκλισίαι, καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐχ ἵνα τὸν Θεὸν διεγείροισιν δι' αὐτῶν τὸν πάντα εἰδόμενα καὶ ἀμετάβλητον τῇ θελήσει, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς ἐπὶ τὰ θεία παρακινήσαιεν, καὶ ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν διάθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν τρέψαιεν ὅλως, καὶ ἵνα δημιουργὸν καὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν

ἡμῶν διὰ τούτων ὁμολογῶμεν. Τὸ δὲ τοιοῦτον περὶ τὸν Θεὸν σέβας καὶ δεσμὸς ὀνομάζεται κατὰ Λατίνους, ὡς δεσμῶντος ἑαυτὸν τοῦ ἀνθρώπου ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις, ὥστε μὴ παρεκκλίνει ποτὲ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς φυσικῶ τινι δεσμῶ αἰσθανομένου ἑαυτὸν δεδῆσθαι πρὸς τὸ πᾶσαν αἰδῶ τῷ πάντων ἀπονέμειν δοτῆρι, καὶ εὐσεβεία ὀνομάζεται παρ' Ἑλλησι καὶ λατρεία, ὅτι τε τῷ Θεῷ ὡς πάντων πατρὶ τὴν τιμὴν ἀποδοτέον, ὅπερ εὐσεβείας ἐστίν, ὡς καὶ ἡ πρὸς τοὺς φυσικοὺς γονέας αἰδῶς οὕτω καλεῖται, καὶ ὅτι δεσπότης πάντων ἐστίν, οὐ κατὰ συμβεβηκὸς καὶ μερικῶς, ὡς ἀνθρώπων ἄνθρωποι, ἀλλὰ φυσικῶς καὶ κυρίως καὶ καθάπαξ. Ὅλον γὰρ τὸ ἡμέτερον εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τούτου ἐστίν· διὸ καὶ τὸ ἐν ἡμῖν ὄν ὅλον αὐτῷ ὡς ἀληθεὶ Κυρίῳ ὀφείλομεν. Ὅθεν ἡ τῷ Θεῷ ὀφειλομένη παρ' ἡμῶν δουλεία ἰδίῳ ὀνόματι τῷ τῆς λατρείας ἐτάχθη κατασημαίνεσθαι.

ΟΧΧ. — Ὅτι τὸ τῆς λατρείας σέβας τῷ Θεῷ μόνῳ ἀποδοτέον.

Γεγόνασι δὲ τινες οὐ μόνον τῇ πρώτῃ πάντων ἀρχῇ τὸ σέβας καὶ τὴν λατρείαν ἀποδιδόντες, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς ἄλλοις, εἰ καὶ τὸν Θεὸν ἐνόμιζον πρώτην καὶ καθόλου πάντων ἀρχὴν, οἷον ταῖς νοεραῖς οὐσίαις καὶ οὐρανίοις, καὶ ταῖς ψυχαῖς, ὡς ἔλεγον, τῶν σφαιρῶν ἢ τῶν ἀστρῶν, καὶ τοῖς δαίμοσιν ὑπ' αὐτάς, οὐσίαις νοεραῖς σώμασιν ἠνωμέναις, ὡς ᾤοντο, ἀερώδεσιν, καὶ ταῖς ἡρωϊκαῖς ψυχαῖς, καὶ τῷ κόσμῳ παντὶ καὶ τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν, ἅτε ψυχὴν ἔχοντος κατ' αὐτούς, καὶ εἰκόσι τισίν, αἱ καὶ θεοὺς ἐκάλουν, ὡς καὶ διὰ τοῦτο καὶ εἰδωλολάτραι αὐτούς κληθῆναι.

Ἔστι δὲ ἄλογον μίαν μόνην χωριστὴν ἀρχὴν ὑποτιθεμένοις ἐτέρῳ τινὶ τὴν θείαν λατρείαν ἀποδιδόναι· τὸ γὰρ σέβας ἀποδίδομεν, ὡς εἴρηται, τῷ Θεῷ, οὐ δεομένῳ, ἀλλ' ἔν' ἐν ἡμῖν καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ἢ ἀληθῆς δόξα περὶ τοῦ Θεοῦ βεβαιοῖτο. Ἡ δὲ περὶ τοῦ τὸν Θεὸν ἓνα εἶναι καὶ ὑπὲρ πάντα ὑπερυψῶσθαι δόξα διὰ τῶν αἰσθητῶν οὐκ ἂν ἄλλως ἐν ἡμῖν δύναίτο βεβαία γενέσθαι, εἰ μὴ διὰ τοῦ δίδοσθαι τι παρ' ἡμῶν τούτῳ ἐξηρημένον, ὃ φαμεν θείαν λατρείαν. Φανερόν οὖν, ὡς ἡ ἀληθῆς περὶ τῆς μιᾶς ἀρχῆς ἀσθενεὶ δόξα, εἰ πλείοσιν ἢ θεία λατρεία ἀποδιδόιτο.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἔθος ὑπὲρ τῆς ἰδίας χάριτος ἰδία ὀφείλεται ἀμοιβή· τὸ δὲ δημιουργηθῆναι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἰδικὴ χάρις ἐκ μόνου Θεοῦ. Ὅφείλει τοίνυν καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰδικόν τι ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ εἰς τὴν τῆς εἰδικῆς εὐεργεσίας ἐπίγνωσιν, καὶ τοῦτο ἐστίν ἡ λατρεία, ἧς μείζον οὐδὲν ἄνθρωπος δύναται. Ὅτι δὲ ἐκείνων τῶν ἄλλων οὐδενὶ τὴν θείαν λατρείαν ἀποδιδόναι δεῖ, καὶ λόγοις καὶ γραφικαῖς ἀποδείξεσιν ἀποδείξαι ῥάδιον. Καὶ ἦσαν ἐγκείμενα πολλὰ τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ἀλλὰ συντομίας εἵνεκα, τοσοῦτον ἐλόμενοι, ἐπὶ τὰ λοιπὰ ἐρχόμεθα.

20 τῷ paraît avoir été biffé dans A

26 βεβαιοῖτο corrigé de βεβαιοῦται A

CXXI.

f. 117^v Ὡσπερ δὲ διὰ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν | δύναται πρὸς τὸν Θεὸν μετεωρίζεσθαι ἢ τοῦ ἀνθρώπου διάνοια, εἴ τις σὺν αἰδοῖ τούτοις χρῆται τὸν ὀφειλόμενον τρόπον, οὕτω καὶ ἢ τούτων κατάχρησις ἢ τοῦ Θεοῦ παντά-
 5 πασι ἀφέλκει τὴν τῶν ἀνθρώπων διάνοιαν, ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἰσταμένου τοῦ τῆς βουλήσεως τέλους, ἢ τὸν τῆς διανοίας σκοπὸν ἐκλύει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, πέρα τοῦ ἀναγκαίου τούτοις προστετηκότων ἡμῶν. Προηγούμενος δὲ ὁ θεὸς δέδοται νόμος, ὥστε τῷ Θεῷ προσκολλᾶσθαι τὸν ἀνθρώπον. Τοῦ θεοῦ νόμου τοίνυν ἐστὶ τάττειν τὸν ἀνθρώπον περὶ τὴν τῶν
 10 σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν διάθεσιν τε καὶ χρήσιν, ὥστε ἕκαστα τὸν οἰκτεῖον τόπον κατέχειν, ὡς πάντων τῶν τοῦ ἀνθρώπου ὀφειλόντων ὑποκεῖσθαι τῷ ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ καὶ ἐκεῖθεν ρυθμίζεσθαι.

Κάντευθεν ἐστὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους, „τὴν λογικὴν φύσιν ὑμῶν“, καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον πρώτη· „Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ θέλησις
 15 ὁ ἡμέτερος ἀγίασμός“.

CXXII. — Τίνι λόγῳ ἢ ἀπλῶς πορνεία, ἁμαρτία κατὰ τὸν θεῖον νόμον, καὶ ὅτι ὁ γάμος φυσικόν.

Ἐκάστῳ ἀγαθόν ἐστὶ τὸ τοῦ ἰδίου τέλους τυγχάνειν, κακὸν δὲ τοῦ-
 20 ναντίον, καὶ οὐ τῷ ὄλῳ μόνον ἐκάστῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς τοῦ ὄλου μέρεσιν ἀνά μέρος. Τὸ δὲ σπέρμα ἀναγκαῖον μὲν ἐστὶ πρὸς τὴν τοῦ εἴδους διαδοχὴν· ἐκκρίνεται δὲ οὐ πρὸς τὸ τοῦ ἐκπέμποντος ἀγαθόν, ἐν αὐτῷ μόνῳ τῷ ἐκκρίνεσθαι συνιστάμενον, ὡς ἐπὶ τῶν ἄλλων διαχωρημάτων, ἃ πρὸς οὐδὲν εἰ μὴ τὸ ἐκκρίνεσθαι εἰσὶν ἀναγκαῖα, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀγαθόν
 25 τῆς γενέσεως, ἢ συντηρεῖται τὸ εἶδος, καὶ πρὸς ἣν ἢ συνουσία τέτακται. Μάτην δ' ἂν ἦν ἢ τοῦ ἀνθρώπου γένεσις, μὴ καὶ τῆς ὀφειλομένης τροφῆς ἐπομένης, ἢς ἄνευ, οὐκ ἂν διαμείνοι γεννηθέν. Οὕτως οὖν ἢ τοῦ σπέρματος ὀφείλει ἐκκρισις τετάχθαι ὥστ' ἀκολουθεῖν δύνασθαι καὶ τὴν προσήκουσαν γένεσιν καὶ τὴν τοῦ γεννηθέντος ἀναγωγὴν, ὥστε ἐναντίον
 30 ἐστὶ τῷ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῷ πᾶσα σπέρματος ἐκκρισις, ἢ γένεσις οὐκ ἀκολουθεῖ, τουτέστιν ἢ ἄνευ συναφείας τοῦ ἄρρενος πρὸς τὸ θῆλυ φυσικῆς· διὸ αἱ τοιαῦται ἐκκρίσεις, εἴ ἐκ προθέσεως γίνονται, καὶ ἁμαρτήματα καὶ ἐναντία τῇ φύσει εἰσὶ καὶ λέγονται. Εἰ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς
 f. 118 οὐκ ἀκολουθεῖ | ἢ γένεσις, ὡς ἐν ταῖς στείραις, οὐδὲ ἁμάρτημα ὄλως.
 35 Ὅμοίως ἐναντίον τῷ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῷ, εἴ γένεσις μὲν ἔπεσθαι δύναίτο, κωλύοιτο δὲ ἢ προσήκουσα τροφή.

Δεῖ δὲ θεωρεῖν, ὡς ἐν οἷς ζῴοις τὸ θῆλυ μόνον ἀρκεῖ πρὸς τὴν τοῦ

6 ἐκλύει corrigé de ἐκλύουσι A 13 Rom. 12, 1 14 I Thess. 4, 8 (et non I Tim.) 24 εἰ μὴ τὸ ἐκκρίνεσθαι en marge A

τέκνου τροφήν, μετὰ τὴν συνουσίαν οὐδένα καιρὸν αὐτὸ καὶ τὸ ἄρρεν παραμένειν ἀλλήλοις ἐθέλουσιν, ὡς ἐπὶ τῶν κυνῶν φανερόν, ἐν οἷς οὐκ ἄρκει τὸ θῆλυ, παραμένουσιν ἀλλήλοις μέχρι τῆς τροφῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ τέκνου, ὡς ἐπὶ τῶν ὀρνίθων· ἐπεὶ γὰρ ἡ ὄρνις οὐκ ἔχει συνημμένην τὴν φυσικὴν ἐτοιμασίαν πρὸς τὴν τροφήν τῶν νεοττῶν, ὡς τὰ τετράποδα, τὸ γάλα δηλαδή, καὶ διὰ τοῦτο ἔξωθεν ἢ τροφή ζητεῖται τῶν νεοττῶν, καὶ οὐκ ἄρκει τὸ θῆλυ μόνον, παραμένει τὸ ἄρρεν, παρὰ τῆς θείας προνοίας ἐγκειμένου φύσει τούτῳ τοῦ παραμένειν τῷ θήλει πρὸς τὴν τοῦ γεννηθέντος ἀναγωγὴν. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει οὐκ ἄρκει ἢ γυνὴ πρὸς τὴν τοῦ τέκνου τροφήν, καίτοι γε ἔχουσα τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ γάλακτος, διὰ τὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πλείω ζητεῖν, ἀδι' ἐνὸς μόνον οὐ δυνατὸν ἐτοιμάζεσθαι. Καὶ διὰ τοῦτο προσήκει τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸν ἄνδρα μετὰ τὴν συνουσίαν τῇ γυναικὶ παραμένειν, καὶ μὴ αὐτίκα χωρίζεσθαι ἀδιαφόρως πλησιάζοντα τῇ τυχούσῃ, ὡς ἐν τοῖς πορνεύουσι συμβαίνει. Εἰ δέ τις γυνὴ μόνη δύναίτο τρέφειν τὸ τέκνον διὰ πλοῦτον, ἀλλ' αἱ ἀνθρώπινα πράξεις οὐκ ἐν τοῖς κατὰ συμβεβηκὸς γινομένοις ἐφ' ἐνὸς ἀτόμου καὶ ζητοῦνται καὶ εἰσὶν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπομένοις ὄλῳ τῷ εἶδει.

Ὅμοίως δεῖ θεωρεῖν αὐθις, ὡς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει οὐ τροφῆς μόνον δεῖται τὸ γεννηθέν, ὡς ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ διδασκαλίας πρὸς τὴν λογικὴν ψυχὴν. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα φύσει τὴν οἰκείαν ἔχουσι φρόνησιν, δι' ἧς ἑαυτῶν δύνανται προνοεῖν· ὁ δ' ἄνθρωπος λόγῳ ζῆ, ὃν ἐν τῇ διὰ χρόνου μακροῦ πείρα ἐπὶ φρόνησιν προελθεῖν ἀνάγκη· ὅθεν ἀνάγκη παρὰ τῶν γονέων νοουθετεῖσθαι τὰ τέκνα, ὡς ἤδη πεπειραμένων· τῆς δὲ νοουθετήσεως ταύτης εὐθύς γεννώμενοι οὐκ εἰσὶ δεκτικοί, ἀλλὰ χρόνῳ, καὶ μάλιστα ὅταν ἐπὶ τοὺς τῆς διακρίσεως φθάσωσι χρόνους, ἔτι τε πρὸς τὴν νοουθέντησιν | ταύτην χρόνος ζητεῖται. Ἀλλὰ καὶ ἐπιτιμῆσεως χρεία διὰ τὰς ὁρμὰς τῶν παθῶν, αἷς ἢ τῆς φρονήσεως ὑπόληψις φθείρεται, πρὸς ὅπερ ἢ γυνὴ οὐκ ἄρκει, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀνδρός ἔργον ζητεῖται, καὶ λογισμοῦ τελειότερου ὄντος πρὸς τὸ πείθειν καὶ πρὸς τὸ σωφρονίζειν ἰσχυροτέρου. Καὶ διὰ ταῦτα δεῖ πλείονος χρόνου καὶ ἐπὶ πολὺ τῆς ζωῆς μέρος τῇ παραμονῇ.

Ὅθεν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ φύσει ἐστὶ τὸ μὴ μόνον ἐπ' ὀλίγον χρόνον ἀλλὰ καὶ διηνεκῆ ἔχειν κοινωνίαν τὸν ἄνδρα πρὸς ὠρισμένην τινὰ γυναῖκα διὰ πάντα, ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις ἐπ' ὀλίγον χρόνον τὸν ἀναγκαῖον τῷ τέκνῳ. Τὴν δὲ κοινωνίαν ταύτην γάμον καλοῦμεν. Ὁ γάμος ἄρα φυσικὸν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἢ πορνικὴ συνάφεια παρ' αὐτὸν οὔσα, καὶ τῷ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῷ ἐστὶν ἐναντίον οὐ μόνον διὰ τὴν παράβασιν τοῦ θείου νόμου, ἢ διὰ τὸ σκάνδαλον, ὡς τινες εἶπον· τὸ μὲν γὰρ σκάνδαλον, κατὰ συμβεβηκὸς ἀμάρτημα· ὁ Θεὸς δὲ οὐδὲν ἀδικεῖται, ἀλλὰ προσκρούεται

μόνον, όταν ἐναντιώμεθα τῷ ἡμετέρῳ ἀγαθῷ, ὃ τέλος τῆς θείας νομοθεσίας προσεχές.

Τὸ δὲ τὴν τοῦ σπέρματος ἔκκρισιν μὴ πρὸς τὸ τῆς ὀφειλομένης γενέσεως καὶ ἀνατροφῆς τέλος τάττεσθαι τινι οὐ κοῦφον ἀμάρτημα λογίζεσθαι χρή, ὡσπερ εἴ τις ταῖς μὲν χερσὶ βαδίζοι, τοῖς δὲ ποσὶν ἀρμόζοντι ταῖς χερσὶ πράττοι· αἱ γὰρ τοιαῦται τῶν μελῶν χρήσεις, καὶ ἄτακτοι οὔσαι, οὐ κωλύουσι πολὺ τὸ τῆς φύσεως ἀγαθόν. Ἡ δὲ ἄτακτος ἔκκρισις τοῦ σπέρματος μάχεται τῷ τῆς φύσεως ἀγαθῷ, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ εἴδους συντήρησις. Ὅθεν μετὰ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ φόνου, δι' ἧς ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις ἤδη ὑπάρχουσα ἐνεργεῖα ἀναιρεῖται, τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ ἀμαρτήματος τὸν δεῦτερον ἐπέχειν τόπον δοκεῖ, δι' οὗ κωλύεται ἡ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως γένεσις.

Ταῦτα δὲ καὶ ῥητοῖς τῆς Γραφῆς βεβαιοῦται. Ἐν γὰρ τῷ Λευιτικῷ λέγεται· „Ἄρρени οὐ μιχθήση κοίτη γυναικαία, καὶ παντὶ κτήνει οὐ συνελεύση“· καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτη· „Οὔτε μαλακοὶ οὔτε ἀρσενικοῖται βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσιν“· καὶ περὶ τῆς πορνείας ἐν τῷ αὐτῷ Δευτερονόμιῳ· „Οὐκ ἔσται πόρνη ἐν θυγατράσιν Ἰσραήλ, οὔτε πόρνος ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ“· καὶ ἐν τῷ Τωβίτῃ· „Πρόσεχε | σεαυτῷ ἀπὸ πορνείας, καὶ πλὴν τῆς γυναικός σου μὴ ὑπομείνης“· καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτη· „Φεύγετε τὴν πορνείαν“, καὶ τὰ ἐξῆς. Διὰ δὲ τούτου καὶ ἡ αἴρεσις ἀποσκορακίζεται τῶν λεγόντων ἐν τῇ τοῦ σπέρματος ἔκκρισει μὴ εἶναι μείζω ἀμαρτίαν ἢ ἐν τῇ ἔκκρισει τῶν ἄλλων περιττωμάτων, καὶ τῶν λεγόντων τὴν πορνείαν ἀμαρτίαν μὴ εἶναι.

26 CXXIII. — Ὅτι τὸ συνοικέσιον ἀδιαίρετον εἶναι ὀφείλει.

Εἰ δὲ τις ἀκριβῶς θεωροῖη, ὃ προειρημένος λόγος οὐ μόνον πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς κοινωνίας ἀγειν δοκεῖ, ἣν συνοικέσιον ὀνομάζομεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διὰ παντός εἶναι τοῦ βίου. Αἱ γὰρ κτήσεις πρὸς τὴν συντήρησιν τῆς φυσικῆς ζωῆς εἰσὶ τεταγμέναι. Ἐπεὶ δὲ ἡ φυσικὴ ζωὴ, ἐν τῷ πατρὶ μὴ δυναμένη αἰεὶ συντηρεῖσθαι, ὡσπερ τινὶ διαδοχῇ κατὰ τὴν τοῦ εἴδους ὁμοιότητα συντηρεῖται ἐν τῷ υἱῷ, οἰκειόν ἐστι κατὰ φύσιν καὶ τὰ τοῦ πατρὸς διαδέχεσθαι τὸν υἱόν. Φύσει τοίνυν ἐστὶ τὴν τοῦ πατρὸς περὶ τὸν υἱὸν φροντίδα μέχρι τέλους τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς μένειν. Εἰ τοίνυν ἡ περὶ τὸν υἱὸν φροντίς τοῦ πατρὸς αἰτία ἐστὶ τοῖς ἄρρεσι τῆς αὐτῶν μετὰ τοῦ θήλεος διαμονῆς, ἡ φυσικὴ ἄρα τάξις ἀπαιτεῖ τὸ μέχρι τοῦ τῆς ζωῆς τέλους ἐν τοῖς ἀνθρώποις τὴν μητέρα καὶ τὸν πατέρα συμπαραμένειν ἀλλήλοις.

14 Lev. 18, 22, 28
20 I Cor. 4, 18

15 I Cor. 6, 10

17 Dent. 23, 17

18 Tob. 4, 18

Εἰ γὰρ μή, ὁ τῆς ἰσότητος ἂν τῆς φυσικῆς ἐλύετο λόγος, εἰ παυσάμενου τοῦ γονίμου τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἐν νεότητι, ἠφίει τις τὴν γυναῖκα, ὅτε οὐκ ἂν ὑπ' ἄλλου ῥαδίως ἀνελαμβάνετο, καὶ ἐστερεῖτ' ἂν τῆς τοῦ ἀνδρὸς προνοίας, ἧς ἕνεκα τοῦ ἀνδρὸς δεῖται οὐδὲν ἥττον ἢ διὰ τὴν γένεσιν.

Ἐπι καὶ ἀνάρμοστον ἦν τὸ δύνασθαι διαλύεσθαι τὸ συνοικέσιον τῆ φιλία τῆ ἐν αὐτοῖς, ἢ μεγίστη εἶναι δοκεῖ οὐ μόνον διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ σαρκικοῦ δεσμοῦ, ἢ καὶ ἐν θηρίοις μεγίστην φιλίαν ποιεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς συγκλήρωσιν τῆς κατὰ τὸν οἶκον διατριβῆς, οὗ χάριν καὶ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα ὁ ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα λέγεται καταλιμπάνειν. Καὶ ἐπέκεινα δὲ τούτων, ἐπεὶ ὁ νόμος τίθεται πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν, πρὸς τοῦτο δὲ ἀντικρὺς ἡ γένεσις φέρει, τὰ πρὸς τὴν γένεσιν ἀναφερόμενα πλέον τῶν ἄλλων, νόμοις ἐχρῆν τετάχθαι καὶ ἀνθρωπίνοις καὶ θείοις, ὧν οἱ μὲν ἀνθρώπινοι ἐκ τῶν φυσικῶν νομίμων προΐασιν· οἱ δὲ θεῖοι τό τε τῆ φύσει ἰδοκοῦν ἀναπτύσσουσιν καὶ τὴν τῶν φυσικῶν νομίμων ἀσθένειαν ἀναπληροῦσιν, ὥσπερ καὶ τὰ θεόθεν ἀποκαλυπτόμενα τὸ τοῦ φυσικοῦ λόγου δεκτικὸν ὑπεραίρουσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἐν ἀνθρώποις φυσικὸν ἐστὶ νόμιμον τὸ τὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς συνάφειαν ἀδιαίρετον εἶναι, καὶ μίαν ἐνὸς εἶναι, ἐδέησε τοῦτο καὶ ἀνθρωπίνῳ νόμῳ τετάχθαι. Ὁ δὲ θεῖος νόμος καὶ ὑπερφυᾶ τινὰ λόγον προστίθησιν ἐκ τῆς σημασίας τῆς ἀχωρίστου συναφείας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἧτις ἐστὶ μία ἐνός. Ὅθεν περὶ τὸν τριπλοῦν νόμον ἐξαμάρτειν ὁ περὶ τὴν τῆς γενέσεως ἐνέργειαν οὕτως ἀτακτῶν ὥστε διαλύεσθαι ἐκουσίως ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν γυναῖκα δεσμοῦ, καὶ μᾶλλον ἀμαρτάνει καὶ μειζρόνως τοῦ τὴν περὶ τὴν τροφῆς ἢ ἐτέρου τινὸς χρήσιν ἀτακτοῦντος. Ἡ δὲ τοιαύτη συνάφεια οὐ μόνον ἕνεκα τοῦ γεννηθησομένου τέκνου τέτακται τοῖς νόμοις, ἀλλὰ καὶ ὡς λυσιτελοῦσα τοῖς καλοῖς ἡθέσιν, ἃ ὁ ὀρθὸς τάττει λόγος, καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἢ πολιτείας σφύζουσα τὴν ἀκρίβειαν, ἅπερ οὐ χαλεπὸν καὶ καθ' ἕκαστον διελεῖν τῷ βουλομένῳ παντί.

Ἐντεῦθεν ἐστὶ τὸ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον, καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ· „Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρίζεσθαι“. Ἀποσκορακίζεται ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἔθος τῶν ἀφιέντων τὰς γυναῖκας, ὅπερ Ἰουδαίοις ἐν τῷ παλαιῷ συνεχώρητο νόμῳ διὰ τὴν τούτων σκληρότητα, ἐπεὶ δηλονότι εὐχερεῖς ἦσαν πρὸς τὸν τῶν γυναικῶν φόνον. Ἐπετέτραπτο τοίνυν τὸ ἥττον κακόν, ἵνα τὸ μᾶλλον ἐκκρουσθῆ κακόν.

CXXIV. — Ὅτι τὸ συνοικέσιον ἐνός πρὸς μίαν εἶναι δεῖ.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ ἀνθρώπος φύσει ἐπιθυμεῖ τοῦ περὶ τῶν τέκνων θαρρεῖν, ἀνηρεῖτο ἂν τοῦτο, εἰ πλείους ἦσαν μίας, καὶ τοῦτο ἰδιός ἐστι περὶ ἀν-

θρώπων λόγος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος καὶ τοῖς ἄλλοις ζῳοῖς κοινός, ὅτι τὸ πλείους μιᾶ προσιέναι, ἢ τὸ ἀνάπαλιν, κωλύει τὸ μετ' ἐλευθερίας ἀπολαύειν τῆς ἡδονῆς, ὡσπερ ὅταν προσιόν τι ζῷον σιτίῳ ὑπ' ἄλλου κωλύοιτο ζῷου ἀρπάζοντος. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸ μίαν γυναῖκα μὴ δεῖν ὑπ' ἀνδρῶν
 6 πλειόνων γινώσκεισθαι, ἐκάτερος λόγος συνέργει· πρὸς δὲ τὸ ἓνα ἄνδρα μὴ πλείους γινώσκειν γυναῖκας, ὁ δεύτερος μόνον λόγος καὶ κοινός, ὁ δὲ
 f. 120 ἴδιος οὐδὲν προσιέσθαι· | οὐ γὰρ τότε τὸ περὶ τοῦ τέκνου κωλύεται θάρρος, ἀλλ' ἢ ἐλευθερία τῇ γυναικὶ ἀναιρεῖται, ἐνὸς πλείοσι προσιόντος γυναιξίν. Καὶ ἐπεὶ τὸ περὶ τῶν τέκνων θαρρεῖν προηγούμενον ἔστιν τῶν ἐν τῷ
 10 γάμῳ ζητουμένων καλῶν, οὐδεὶς νόμος ἢ ἔθος ἀνθρώπινον συγχωρεῖ μίαν εἶναι πλειόνων γυναῖκα, ὥστε μηδὲ διὰ τὴν στειρώσιν ἐξεῖναι τὴν συνάφειαν διαλύεσθαι.

Ἐντεῦθεν ἔστι τὸ ἐν τῇ Γενέσει· „Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν“. Διὰ τούτων ἀποκλείεται τὸ πονηρὸν ἔθος τῶν ἐχόντων πλείους
 15 γυναῖκας, καὶ ἢ τοῦ Πλάτωνος δόξα περὶ τοῦ τὰς γυναῖκας δεῖν εἶναι κοινάς. Ὅπερ ἠκολούθησεν ἐν τῇ καινῇ Νικόλαος, εἰς τῶν ἑπτὰ διακόνων, ἐξ οὗ οἱ Νικολαῖται.

20 **CXXV.** — Ὅτι ἐν τοῖς συγγενέσιν, οὐ δεῖ γίνεσθαι συνοικέσιον.

Ἐπεὶ γὰρ τὰ συγγενῆ διὰ τὸ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς εἶναι ὀφείλουσιν ἑαυτὰ ὡς ἐν λογίζεσθαι πρόσωπον, τοῦ δύνασθαι συνοικεῖν ἀλλήλοις ἐκβάλλονται, ἴν' ἑαυτὰ ἐν ὄντα διὰ τούτου ἐπιγινώσκωσι καὶ θερμότερον οὕτω φιλῶσιν ἀλληλα.

25 Ἐτι, τὰ ἐκ τοῦ γάμου αἰσχύνην ἔχει τινὰ φύσει, καὶ ἐκωλύοντ' ἂν ἐν ἐκείνοις, οἷς διὰ τὴν τοῦ αἵματος συνάφειαν αἰδῶς ἐξ ἀλλήλων ὀφείλεται.

Ἐτι, εἶπετ' ἂν ἐντεῦθεν σφοδροτάτη χρῆσις τῶν ἡδονῶν ἐκ νεότητος διὰ τὴν ἐκ παίδων συνήθειαν πρὸς ἀλλήλους τῶν συγγενῶν.

30 Ἐτι, ἐξεδέδοντο οἱ ἄνθρωποι ταῖς ἡδοναῖς, πολλαπλασιαζομένου τοῦ ἔρωτος ἐκ τε τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν κοινωνίας καὶ τῆς συναφείας, καὶ ἦν ἂν τοῦτο φθορὰ τῆς φρονήσεως καὶ τῶν ἀγαθῶν ἡθῶν ἐν ἀνθρώποις.

Ἐτι, νῦν πολλαπλασιάζεται ἡ φιλία ἐκ πλείονος τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας, ἐξωτερικῶν προσώπων διὰ γάμου συναγομένων.

35 **CXXVI.** — Ὅτι ἡ σαρκικὴ μίξις οὐκ ἔστι καθ' ἑαυτὴν κακὴ.

Τὸ γὰρ κατὰ λόγον χρῆσθαι τῇ σαρκικῇ μίξει καὶ νόμον οὐκ ἔστιν ἀμάρτημα· ὁ γὰρ τέλος ἐστὶ μερῶν τινῶν φυσικῶν οὐκ ἔστιν ἀμάρτημα, οὔτε αἱ φυσικαὶ ῥοπαὶ πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ κακὸν δύνανται εἶναι, ἐγγεγεννημένοι τοῖς πράγμασιν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἢ παρὰ λόγον καὶ νόμον χρῆσις
 40 ἔστι κακὴ καὶ ἀμαρτία.